

Gedeelde idealen

de Vrijzinnige Fondsen

Nicolette Bruining Fonds
Iets voor Niets Fonds
VCJC-Fonds
Speilberg-Stokmans Fonds

J.E. Jurriaanse[®]

GILLES HONDIUS FOUNDATION

Deze uitgave kwam mede tot stand met steun van:
Stichting Dr. Abraham Kuyperfonds
De Vrijzinnige Fondsen
J.E. Jurriaanse Stichting
Stichting Gilles Hondius Foundation
Stichting Zonneweelde

© 2020 Derk Jansen en Majella Voorhans |
Uitgeverij Noordboek

Ontwerp: Hermen Grasman Ontwerp
Beeld omslag: Siep van den Berg: 'Moeder leest voor uit
de sprookjes van Andersen.' (hfdst.VIII)
Druk: Wilco

ISBN 978 90 5615 683 1
NUR 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Noordboek.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

DERK JANSEN EN MAJELLA VOORHANS

Gedeelde idealen

MANNEN EN VROUWEN IN DE PASTORIE

NOORDBOEK

Inhoud

	Woord vooraf	7
I	Een rode kim – Op weg naar het christen-socialisme	12
II	Anna Germs – Tussen begrenzing en ruimte	20
III	Ds. Sybe Bakker – Beeld van een christen-socialist	42
IV	Sytske Bakker – Zij trok haar eigen spoor	57
V	Ds. Adriaan van der Hoeve – Plus est en vous	75
VI	Jo van der Wiele – Meer dan het gewone	87
VII	Ds. Leendert de Baan – Profeet als opgave en opdracht	102
VIII	Froukje Koops – Twee halen, één betalen	123
IX	Ds. Jacob Kalma – Biograaf van nature, biograaf als roeping	143
X	Ds. Agniet M. L. Frevel – Principieel en moedig	159
XI	Fem Steenbergen – Van vriendin naar predikantsvrouw	177
XII	Besluit	194
	Noten	196
	Bronnen en literatuur	202
	Personenregister	204
	Beeldverantwoording	206
	Over de auteurs	207

Woord vooraf

*‘Over mensen schrijven is boeiend en leerzaam,
je eigen geschiedenis klinkt altijd mee.’*

Het begrip geschiedenis wordt hier opgevat als ‘het wezen van ontelbare biografieën’, *die Essenz unzähllicher Biographien*, zoals onze Oosterburen kernachtig zeggen. Het ligt voor de hand, dat vooral ‘Mannen en Vrouwen van betekenis’ daarin het beeld lijken te bepalen. Nederlandse voorbeelden van vrij recente datum vinden we in de boeken van Mineke Bosch over Aletta Jacobs, Piet Hagen over Pieter Jelles Troelstra en Remieg Aerts over Johan Rudolf Thorbecke.¹ Het zijn monografieën over personen van de eerste rang, maar bijna even interessant en avontuurlijk is de tweede rang; immers, zonder tweede rang geen eerste rang. De tweede rang betreft mannen en vrouwen die wat op de achtergrond bleven, maar toch veel hadden te vertellen en te doen. Daar waren, met name vóór de Tweede Wereldoorlog, ook predikanten bij; zij waren cultuurdragers en - uit traditie - beschavers. In de onderhavige bundel, waarvan een aantal opstellen ook elders verscheen, worden met name linksgerichte predikanten aan de orde gesteld maar met nadruk krijgen ook hun echtgenotes volop aandacht. Vanaf het begin van de activiteiten van de beschreven ‘rooie dominees’ waren de vrouwen betrokken bij het werk van hun echtgenoten. Zij schreven bijvoorbeeld in het christen-socialistische blad *De Blijde Wereld* (1902-1932) overdenkingen, beschouwingen, boekbesprekingen, kortom alles wat ook door de mannelijke redacteurs werd gedaan. Vaak is het een kwestie van *teamwork*, maar je ziet ook dat de vrouwen op den duur hun mannen passeerden op de lijst van bekende Nederlanders. Sytske Bakker bijvoorbeeld, de vrouw van dominee Adriaan van der Hoeve, opereerde op hetzelfde niveau als Aletta Jacobs. In dit boek *Gedeelde idealen* krijgen de predikantsvrouwen de aandacht die ze verdienen.

Samen op weg in *De Blijde Wereld*

Rond de eerste twee decennia van de twintigste eeuw is ds. S.K. (Sybe) Bakker de spil van het christen-socialisme in Friesland en ver daarbuiten. Hij was oprichter en inspirator van een kring van rode dominees. De leden van de kring traden op als redactie van het weekblad *De Blijde Wereld*. Een toonaangevend blad was het, waarin vooraanstaande schrijvers als Frederik van Eeden en Henriëtte Roland Holst wilden publiceren. Er waren meer beroemdheden die hun talenten wijdden aan het blad, we komen daarop terug.

De levens van Sybe Bakker en zijn echtgenote Anna Germs gaan natuurlijk over veel meer dan over *De Blijde Wereld*, ondanks het feit dat de plaats van het weekblad in tijdschriftenland, het gehalte van het socialisme, het bereik en de populariteit ervan belangrijke *items* zijn. Vorm óf vent was het credo van de jaren dertig van de vorige eeuw; hier wordt dus de keuze gemaakt voor de vent: Sybe Bakker is meer dan het weekblad, Anna Germs is meer dan de domineesvrouw, dat zullen we in haar biografie zien. In Sybe's leven speelt het weekblad een belangrijke rol: als drager van het christen-socialisme, als verbreider van dat gedachtegoed, als wegbereider van een heilstaat. 'De aarde is des Heeren mitsgaders hare volheid' staat er in de eerste regel van Psalm 24; de aarde is van God; het bevattende en het bevatte zijn van Hem en niet van de mens, welke mens dan ook. Die zijn gelijkwaardig; iets wat ook wordt verwoord in het middeleeuwse: 'toen Adam spitte en Eva span, waar was toen de Edelman?' Dit is het dragende thema van het weekblad, de eerste regel van Psalm 24 staat ook in de kop van het blad.

Bakker was de vaandeldrager van deze beweging. Hij hief de rode vaan en plantte die naast het kruis; met de ogen daarop gericht zou de mens de aarde bevolken, bewerken en bewonen; Bakker ging, gesteund door zijn echtgenote, daarbij vooraan. Majella Voorhans beschrijft het leven van Anna Bakker-Germs, Derk Jansen dat van Sybe Bakker (hoofdstuk II en III).

Terug van weg geweest

We leven in de jaren dat de biografie weer mag, ja zelfs populair is. Het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen heeft zich verankerd in de Nederlandse historiografie; zij is niet meer weg te

denken als instrument ter invulling van het historische stramien dat streeft naar relatieve volledigheid. We mogen ons gelukkig prijzen dat onze hoofdpersonen leefden in een tijd dat de biografie nog *en vogue* was, een bewezen middel om de geest te boeien, het verstand te verlichten en kennis omtrent de mens een stap verder te brengen. We beschouwen het als een belangrijk motief, dat de biografische benadering van deze bundel mede legitimeert.

Duidelijk zal worden, dat bij de besproken echtparen het linkse denken overheerst. Opvallend is dat de vrouwen van deze predikanten alle ruimte kregen. Daarbij moet opgemerkt worden, dat deze moderne predikanten van nature én door opleiding geneigd waren hun partners ruimte tot ontwikkeling te geven, veel meer dan mogelijk was in een confessioneel-orthodoxe pastorie. Dat hun mentaliteit werd gedragen door het christen-socialisme ligt voor de hand. Het eerste hoofdstuk beschrijft dit fenomeen, waarbij ook aandacht wordt besteed aan de internationale context.

De verdeling van het werkveld

Ons ‘Woord Vooraf’ wordt gevolgd door een beschouwing over het christen-socialisme van de hand van Derk Jansen. Het gaat – zoals reeds werd gemeld – met name over predikanten die zich verzamelden rondom het weekblad *De Blijde Wereld*; dit blad verscheen op vrijdag en werd uitgegeven te Leeuwarden door de Coöperatieve Handelsdrukkerij in de Pijlsteeg.

Sedert 1904 versterkte de hervormde predikant van Pietersbierum, Adriaan Hendrik van der Hoeve, de redactie van het weekblad. Zijn vrouw Sytske was een zuster van Sybe Bakker. De echtelieden Adriaan en Sytske zouden een glanzende carrière tegemoet gaan. Beiden zijn voorbeelden van sociale stijging, waarbij de ontwikkeling van Sytske het interessantst is. Majella Voorhans laat ons kennis maken met Sytske van der Hoeve-Bakker, Derk Jansen met Adriaan van der Hoeve (hoofdstuk iv en v).

In de hoofdstukken vi en vii worden Jo van der Wiele en Leendert de Baan behandeld. Jo van der Wiele was van hen beiden de meest karakteristieke. Eigenlijk was zij een eenling die moedig de weg volgde die zij voor zich zag. Opvallend is dat haar echtgenoot in prediking en catechese aandacht vroeg voor de betekenis van het

spiritisme. Hij kreeg die belangstelling via Frederik van Eeden, de fameuze schrijver die de christen-socialistische predikanten ten diepste beïnvloedde. Van de Franse schrijver George Bernanos (1888-1948) wordt gezegd: ‘*Chaque jour il partait pour la terre promise.*’ Dit geldt ook het echtpaar De Baan, elke dag gingen zij op weg naar een nieuwe toekomst, een rode kim. Majella Voorhans tekent de portretten van Jo van der Wiele en Leendert de Baan.

Tijd en Taak

In het jaar 1932 veranderde de naam *De Blijde Wereld* in *Tijd en Taak*. De redactie kwam in handen van dr. Willem Banning, de toenmalige *coming man* in de wereld van de sociaaldemocratie. Die naamsverandering, een proces dat te uitgebreid is om hier te behandelen, heeft nogal wat voeten in aarde gehad, zoals blijkt uit wat een dochter van redacteur ds. J.J. Meyer ons – na het overlijden van Bakker in 1918 diens opvolger – vertelde: ‘Mijn vader kon de naam *Tijd en Taak* alleen maar *staccato*, met een metalige klank in zijn stem, uitspreken.’

Het nieuwe weekblad werd een orgaan waarin ook Jacob Jetses Kalma en zijn echtgenote Froukje Koops publiceerden. Beiden hadden in Leiden theologie gestudeerd, beiden waren rood en blauw, zoals de alcohol mijdende socialist werd genoemd. Zij waren als echtpaar volledig toegerust om de erfenis van de rode dominees in Friesland te beheren. Froukje Koops wordt beschreven door Majella Voorhans, Derk Jansen vraagt belangstelling voor een bijzonder aspect van Jacob Jetses Kalma, te weten zijn voorliefde voor de biografie (hoofdstuk VIII en IX).

Agniet Frevel en Fem Steenberg

Bijna dertig jaren (1931-1960) woonden Agniet en haar levenspartner in Dokkum. Samen gaven zij leiding aan de Verenigde Christelijke Gemeente, die bijzondere vereniging van doopsgezinden en remonstranten uit 1798. Jonge, later meestal vooraanstaande remonstrantse predikanten, bekleedden daar voor kortere of langere tijd de kansel en gaven de gemeente een betekenis die soms ver boven het ledental uitging. Een vrij kleine kerk was het, vergeleken met de gereformeerde en de hervormde ter plaatse, maar wel een kerk met een élitair karakter; gemeenteleden vinden we met regelmaat terug op

vooraanstaande plaatsen in het maatschappelijke leven van Dokkum en wijde omgeving. Ook in het culturele leven, daarvoor werd de jeugd van de Do-Re gemeente gevormd in de door Agniet en Fem al in 1931 gestichte Verenigde Christelijke Jongerenkring (vcjk). In deze kring ging het niet alleen om ‘stichting’, maar ook om toerusting voor het leven als volwassene. De beide vriendinnen waren zich als geestelijke leiders volstrekt bewust van hun verantwoordelijkheid voor de aan hen toevertrouwde jeugd. De twee handelden daarnaar en hun invloed was zo groot dat hun kerk wel eens een ‘Frevel-en-Steenbergen gemeente’ is genoemd. Hun levens worden beschreven door Derk Jansen. (hoofdstuk x en xi).

Dank komt de Fondsen toe die deze uitgave mogelijk maakten. Met name landelijke fondsen toonden zich geïnteresseerd in het onderwerp. Onze dank gaat eveneens uit naar Prof. dr. Herman Noordegraaf, emeritus-hoogleraar diaconie aan de PThU. Als kenner van het christen-socialisme heeft hij ons behoed voor ‘kennelijke fouten en dwaalwegen’. We wilden hem bij de presentatie van het boek graag het eerst exemplaar aanbieden, de geldende regels met betrekking tot Covid-19 hebben dit verhinderd.

Graag dragen we ons boek aan hem op.

‘Dit werc is vulscreven’, - zo kon de auteur van de middeleeuwse schelmenroman *Reynaert de Vos* zijn epos besluiten. Wij kunnen dat niet. Dit boek is geen epos, bovendien is het niet af, want het christen-socialisme is niet statisch. Het is een stroming, er is beweging, er is een weg. Naar de utopie van de mens als gelijkwaardige. De hier beschreven persoonlijkheden hebben allen op hun eigen wijze daaraan bijgedragen. Hun pogen is door ons vastgelegd; zij verdienen dat; zij verdienen aandacht, herlezing, bestudering. Dus ook navolging, daartoe en daarvoor zijn zij inspirerend genoeg.

Majella H. Voorhans
Derk Jansen

Een rode kim

Op weg naar het christen-socialisme

‘Omstreeks dat jaar (1894, DJ) waren er in Leiden eenige moderne theologische studenten, die zeer sterk gevoelden dat het Christendom ook eischen van sociale gerechtigheid stelt. Zij zagen, dat in onze wereld die eischen niet vervuld werden en meenden, dat het op den weg der christenen lag, dit anders te doen worden. Sommigen van hen kwamen uit Friesland, waar in die dagen de golven der arbeidersbeweging hoog gingen. Uit hun gymnasiastentijd hadden ze de herinnering meegenomen aan reuzenmeetings en toen nog door hen niet-begrepen strijdzangen. In Leiden zagen zij den jammer der fabrieksbevolking. Zij werden vooral getroffen door de diepe kloof die er gaapte tusschen de beide klassen die daar naast elkaar leefden.’²

In die tijd waren er natuurlijk meer klassen in Leiden: de fabrieksbevolking behoorde tot het proletariaat en daarboven bevonden zich de lagere klasse, de middenklasse en de elite, geestelijk en/of financieel.

In Londen startte de jong overleden econoom Toynbee (1852-1883) met het zogenoemde Volkshuiswerk dat zich richtte op de ontwikkeling van de arbeiders. Dit kreeg navolging in Nederland, onder andere in het Leidsche Volkshuis, in ‘Ons Huis’ te Amsterdam en in het Zuider Volkshuis in Rotterdam. Aanvankelijk lag het accent op de verstandelijke ontwikkeling van de arbeiders, later werd de zedelijke en culturele vorming meer benadrukt en richtte de vorming zich meer en meer op aanpassing aan de maatschappij.

De oorspronkelijke Volkshuizen waren zeker geen revolutionaire broedplaatsen; dat kon ook moeilijk, aangezien ze in het begin schuilgingen onder een liberale paraplu. Prof. mr. W. Van der Vlugt (1853-1928) was een van de eersten die zich in Leiden bezighield

met het zogenoemde Toynbee-werk. Hij was bij uitstek een vertegenwoordiger van het liberale gedachtengoed, destijds aanzienlijk vooruitstrevender dan tegenwoordig.

Zijn blik viel op de godsdienstonderwijzeres Emilie Knappert, toen hij samen met zijn collega's Oort en Drucker gestalte wilde geven aan het Leidsche Volkshuis. Zij kreeg in 1899 de leiding en zou die tot 1915 behouden. Kerkhistoricus Aart de Groot schrijft over haar: 'Als directrice wist K. een groep van ca. tachtig medewerkers om zich heen te verzamelen.' Onder hen de studenten theologie Sybe Kornelis Bakker, Jan Anthony Bruins jr. en Simon Winkel die gedrieën de popularisators werden van het Nederlandse christen-socialisme. Hun voertuig was het weekblad *De Blijde Wereld*. In hun studententijd in Leiden zagen ze het gelijk van Karl Marx. In hun blad probeerden zij een door hen aangepaste versie van het marxisme te laten zien. Aangepast omdat zij arbeider, kleine ambtenaar, keuterboer en onderwijzer niet wilden afschrikken. Aangepast, omdat zij voor anderen *salonfähig* wensten te zijn. Of Emilie Knappert al tijdens haar Leidse periode een door het christendom geïnspireerde socialiste was en of zij de studenten daarin beïnvloedde is niet geheel duidelijk. Feit is dat zij zelf verklaarde door haar maatschappelijk werk religieus socialiste te zijn geworden. Ongetwijfeld is zij voor sommigen van haar jeugdige helpers een voorbeeld geweest; die maakten hiervan en hierdoor een vertaalslag voor onder meer het Friese platteland.

Landnationalisatie

Al eerder had Johannes van Loenen Martinet, de predikant van Santpoort (1886-1894), zijn sympathieën voor het socialisme laten zien door landnationalisatie te verdedigen. Zijn serie 'De private eigendom voor de rechtbank van godsdienst en zedelijkheid' verscheen in het weekblad van de Nederlandse Protestantenvbond, *De Hervorming* (1892). Het had het blad lezers gekost, maar inspireerde de hiervoor genoemde Sybe Bakker. Dat deed ook het optreden van de hervormde dominee van Zaandam W. Bax (1836-1918), die al in 1897 lid werd van de SDAP. Hij deed het hart van menig arbeider sneller kloppen. Ook bewerkte hij dat jongere vrijzinnige predikanten de strijd voor de ontmoeting met het christendom en socialisme voortzetten.³

Armoede op het Friese platteland, begin 20e eeuw.

Het bovenstaande is ontleend aan Bakkers *Het Christen-Socialisme*, een werkje dat wij nu verder volgen. Het is 1909. Bakker is dan ongeveer vier jaar lid van de SDAP en leeft als gemeentevoorganger van hervormd Bolsward – zijn derde gemeente, ná Peperga en Wijnaldum – nog echt in een revolutionaire periode. Hij is ook een moderne predikant die Christus' optreden, als een Harry Kuitert *avant la date*, laat leven 'in de verbeelding der zijnen'.⁴ Daarom pleit hij voor naleving van de communistische idealen – in de geschiedenis zo rijkelijk aanwezig – die wezen op de komst van Gods Koninkrijk. Hij wijst op het werk en de betekenis van de heilige Franciscus, de voorman van de Waldenzen Petrus Waldus, graaf Nikolaus von Zinzendorf, stichter van de Hernhutters. Bakker noemt meerdere persoonlijkheden, aansluitend bij de traditie van *grosze Männer und grosze Frauen*, en er zijn vele anderen die in deze rij thuishoren. Het is echter nodig eerst naar de tijdsverschijnselen te kijken. Hij wijst op het ontstaan van *l'homme machine*, hier in de betekenis van de mens als verlengstuk van de machine met de degeneratie als een gevolg daarvan en de inwisselbaarheid van individuen. Het groeiende verschil tussen bezitlozen en bezitters, de moderne economische kloof als het ware, en de gevolgen voor het maatschappelijke verkeer, dus voor het leven van de mensen.

Er zijn ook andere gevolgen. Immers, nu kon de sociaaldemocratie ontstaan. Het zijn met name de vakverenigingen die hier een beslissende rol in hebben gespeeld; zij kanaliseerden de oproerige geesten, met name in Engeland. Daar waren ook werkgevers als Robert Owen, die het voortouw namen bij het creëren van levensomstandigheden die ver uitstegen boven de gemiddelde kwaliteit van het leven van de arbeider. Van veel grotere betekenis was natuurlijk de socialist bij uitstek; Karl Marx. Volgens hem zou het tijdperk van de ontvoogding van de arbeider zeker uitbreken: niet als geloof, maar als zeker weten ten gevolge van de wetten die de (economische) geschiedenis regeerden; het historisch materialisme als richtinggevende wetenschap.

Het duurde even voor de arbeiders Marx begrepen, maar zodra het zover was omhelsde men zijn gedachten, aldus een optimistische Bakker: ‘Zoo is Marx geworden de vader der moderne socialistische arbeidersbeweging, van de sociaal-democratie, die zich internationaal vast heeft georganiseerd en ontegenzeggelijk een macht van groote betekenis is geworden.’⁵ ‘Marx was een Jood en geen christen, maar toch zien wij hoe dicht hij het christendom nadert, want christenen die aan de voeten van Jezus hebben gezeten en Hem gehoord hebben over Gods koninkrijk, over broederliefde en over rechtvaardigheid, moeten meewerken aan het verdwijnen van de sociale noden. Hier reiken het christendom en het socialisme elkaar de hand en samen strijden ze tegen een onrechtvaardige wereld,’ aldus Bakker.

Niet uniek

Nederland was ook hier een meerstromenland, een delta die door het buitenland werd beïnvloed. In Duitsland stichtte hofpredikant Adolf Stöcker een arbeiderspartij, maar deze christelijk-socialen ontwikkelden antisemitische neigingen en kwamen daardoor in het conservatieve kamp terecht. Zij waren niet zo radicaal als de Franse abt De Lammenais, die in zijn *Paroles d'un croyant* de arbeidsomstandigheden vervloekte en getuigde van een betere toekomst. De heersende kerk moest van zijn profetieën niets hebben en spuugde hem uit; gevaarlijk was hij niet, want hij bouwde geen overtuigend systeem. Dat deden wel de Engelse theologen Kingsley en Maurice. Mede onder hun invloed ontstond de Engelse *Labour*

Church, waar werd gewerkt volgens het principe: Ik ben een socialist, omdat ik een Christen ben, dus aanvaard ik de opvattingen van de moderne arbeidersbeweging.⁶ In de Anglicaanse kerk (de Engelse Staatskerk) ontstond een vereniging van socialistische leden, het ‘gilde van den heiligen Mattheus’, die in 1906 een brief schreef naar de vertegenwoordigers van de *Labourparty* in het Engelse parlement: ‘Wij dringen er ernstig op aan, dat men met alle kracht ons zeer onvolmaakt maatschappelijk systeem in betere vormen zal brengen, de anarchistische wanorde in de industriële wereld gaan beheersen, de politieke omwenteling in de 19^e eeuw en een oeconomische revolutie der 20^e eeuw zal voortzetten en de regeering door het volk en voor het volk bekronen door den eigendom voor het volk en door het volk.’⁷

Invloed van Tolstoj

Dat was de situatie in Engeland. In Amerika was hij niet veel anders, evenals in Frankrijk, waar de hoogleraar Paul Passy, naast anderen, een leidinggevende rol speelde. Hij was een befaamd linguïst die, evenals Frederik van Eeden, trachtte de taalkunde een rol in de ontwikkeling van het socialisme te geven. Een pedagoog was hij ook; beide disciplines combineerde en benutte hij in het christen-socialisme, waarvan hij in Frankrijk een vooraanstaand woordvoerder werd. De neerslag daarvan beschreef hij in zijn *Souvenirs d'un socialiste chrétien* uit de jaren 1930 tot 1932.⁸ Al eerder had de Zwitser Herman Kutter hetzelfde betoogd. In 1904 publiceerde hij zijn beroemde *Sie müssen, ein offenes Wort an die christliche Gesellschaft*, tégen de macht van het geld, tégen de macht van de ochlocratie (heerschappij van het gepeupel) en vóór de macht van de sociaaldemocratie. Kutters boek had zoveel invloed, omdat hij zich niet beriep op de marxistische sociaaldemocratie, maar op een door de liefde vernieuwd christendom. Dat brak met de bestaande verhoudingen en liet een nieuwe God zien die zich openbaarde in Jezus. Het is niet moeilijk om hier de invloed van Tolstoj te bespeuren, de Rus die ook zo belangrijk was voor de Nederlandse christen-socialisten, niet alleen de Blijde Wereld adepten, maar ook de meer orthodox gerichte als Enka c.s.⁹ Het boek werd in het Nederlands vertaald door predikant Frits Reitsma, christen-socialist uit De Blijde Wereld-school, hervormd predikant onder andere te Noordwolde, waar hij de bekende Rietvlechtschool oprichtte.

Hij was ook predikant in Borculo en Drachten. Daar liet hij zien bovenmatig geïnteresseerd te zijn in het spiritisme, waarin hij ook een belangrijke sociale kant herkende.¹⁰

Heerenveen

Hierboven zagen we – denk aan de oprichting van *De Blijde Wereld* in 1902 – dat het Nederlandse christen-socialisme bepaald vooraan liep bij de opbloei van de sociaaldemocratie, de redacteuren werden immers al in 1905 lid van de SDAP. Het is niet onbelangrijk het begin van hun politieke plaats te markeren, dat wil zeggen uit hun eigen mond op te tekenen: ‘Een bijeenkomst van geestverwanten werd in 1906 in Heerenveen georganiseerd en zal door meerdere worden gevolgd.’¹¹ Na de verkiezingen van 1905 sloten de redacteuren zich met nog enkele geestverwante predikanten aan bij de SDAP. ‘Het aantal der predikanten die zich homogeën achten met de door het blad voorgestane richting, bedraagt *ruim dertig* (curs. DJ), waarvan het overgroot deel in Friesland woont, in welke provincie hun invloed ongetwijfeld niet zonder beteekenis is.’ In de loop van 1907 richtten zij een ‘sociaal-democratische predikantenvereniging op, die voorloopig enkel studieclub wil zijn’.¹² De namen van de leden heb ik nog niet alle kunnen traceren, maar naast de redactieleden Bakker, Bruins, Van der Hoeve, Winkel en Meyer, komt een achttal in aanmerking.¹³ Hun christen-socialisme was een containerbegrip, want sommige predikanten waren van doopsgezinde, of remonstrantse huize. Ook evangelischen konden er voor opteren. Die zagen soms ook de vanouds zogenoemde dissidenten – doopsgezinde, lutheraan, remonstrant – in hun gelederen.

De Vlecke Heerenveen speelt een belangrijke rol in de geschiedenis van het Friese christen-socialisme en zijn kind *De Blijde Wereld*, zoals ik heb laten zien in mijn boek *Rood, maar met mate* (2016): ‘Toen namelijk de plannen voor het blad in de maak waren, was juist aangekondigd, dat er een boek van Van Eeden zou verschijnen, *De Blijde Wereld* geheten. Een van de redacteuren, die daarvan wist, noemde de naam in de eerste bespreking, zonder direct aan het nog niet verschenen boek van Van Eeden te denken. In de winter kwam de grote man, zeer vereerd door de jonge predikanten – hij was immer ook een bondgenoot in de strijd tegen het materialisme – voor een spreekbeurt in Heerenveen. Bruins besprak de ware toedracht, waarop van Eeden antwoordde: “Och ja, die

titel zit tegenwoordig in de lucht.” Bruins beloofde bij het verschijnen van het boek te vermelden hoe alles was gelopen. In de zomer van 1903 schreef Van Eeden een giftig stukje in zijn blad *De Pionier*, dat zijn boek zou verschijnen en dat alreeds “eenige eerwaarde heeren zich van de titel hebben meester gemaakt.” Wat natuurlijk verweer uitlokte.¹⁴

Orthodoxie

Tot zover iets over de geschiedenis van het christen-socialisme aan de hand van Bakkers *Het Christen-Socialisme* uit 1909. In het hoofdstuk over Bakker wordt daar meer aandacht aan besteed, mede omdat het een geschiedenis is die uitblinkt door diversiteit. In Nederland zijn de geestverwanten van *De Blijde Wereld* allen vrijzinnig. Die vrijzinnigheid kan links en rechts zijn, ‘terwijl Enka en de haren de Apostolische geloofsbelijdenis onderschrijven’.¹⁵ Er is dus ook *orthodox* christen-socialisme. Die gescheidenheid ziet men wereldwijd: in Duitsland, Zwitserland, Engeland, Amerika. Er waren aanhangers die zowel christen als socialist wilden zijn, dus *naast* het Kruis de rode Vaan: dat ‘naast’ staat integratie niet in de weg. Economisch en politiek hebben zij dezelfde doelen als andere socialisten, die worden gedreven door andere, exclusief joods-christelijke motieven: God is onze vader en wij allen zijn broeders.

Een ander mens

De christen die gevoelig is voor Marx’ argumenten wordt een ander mens. Bakker verwoordt dat aldus: ‘En nu hooren zij, die aan de voeten hebben gezeten en begeerd hebben, hunnen geest te laten wijden door Zijnen geest, de stem van KARL MARX.’¹⁶ Een stem die spot, scheldt, toornst en profeteert; maar ook dieper graaft en de lezer vraagt om zich te verdiepen in *Das Kapital* met zijn dorre cijfers, droge betogen over meerwaarde, concentratie van kapitaal, manufactuur. Een sociaaleconomische filosofie, een vergezicht, een utopie: het kan niet anders of het socialisme komt, het gemeenschappelijk bezit van arbeid, machines en productie. De christen die dit leest verbaast zich er over dit te vinden bij een atheïst als Marx die meer christen blijkt te zijn dan allen die zich als sociaal profileren, met name in de orthodoxie. Het ligt voor de hand dat christen-socialisten zich niet kunnen vinden in het historisch materialisme van Marx: dat de onderbouw

de bovenbouw bepaalt, is veel te materialistisch gedacht. Met de maatschappelijke doelstellingen van de historisch materialisten zijn ze het wel eens, maar hun uitgangspunt is een ander; zij staan naar eigen zeggen op christelijke bodem en noemen zich daardoor christen-socialisten. Het is Gods socialisme dat hen heeft leren zien dat de kern van de maatschappij moet zijn: gelijkwaardigheid en – het tweede gebod voorbij – meer dan het gewone!